

ทรัพยากรชีวภาพเด่นในหุบเขาลำพญา ตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
Outstanding Biological Resources in Lam Phaya Valley, Lam Phaya Sub-district,
Mueang Yala District, Yala Province

ซูไบดี โต๊ะโมะ^{1*}, พาตีเมาะ อาแยกาจิ¹, มูฮำหมัดตายุดีน บาอะคีรี¹, นัสรี มะแน¹, สุภารัตน์ เต็มรัตน์¹ และเวคิน วุฒิวงศ์²
Subaidee Tohmoh¹, Patimoh Ayaekaji¹, Muhammadtayudin Bahakheree¹, Nasree Manae¹,
Supharat Temrat¹ and Vakin Wuttiwong²

¹ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพฯ สถาบันวิจัยและพัฒนาชายแดนภาคใต้ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา จังหวัดยะลา 95000

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา จังหวัดยะลา 95000

¹Biodiversity Research Center Chaloe Phrakiat 72 years old, Queen Sirikit, Yala Rajabhat University, 95000, Thailand

²Faculty of Humanities and Social Sciences Yala Rajabhat University, 95000, Thailand

*Corresponding author, E-mail: subaidee.t@yru.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษาทรัพยากรชีวภาพฯ ในหุบเขาลำพญา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพฯ ได้แก่ พืชเศรษฐกิจ พืชสมุนไพรและพืชอาหาร และปลาน้ำจืด โดยการจัดเวทีประชาคม สัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลภาคสนาม พร้อมสำรวจองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์ จากทั้ง 7 หมู่บ้าน ผลสำรวจพบว่า ทุเรียนพื้นเมือง (*Durio zibethinus* Murr.) พบ 149 ต้น ใช้ประโยชน์เป็นอาหาร เมล็ดเพาะเป็นต้นต่อ และเมื่ออกของเมล็ดทาบริเวณที่หนามทุเรียนตำ บรรเทาอาการปวดได้ พืชสมุนไพรและพืชอาหารพบว่า ชาวบ้านเข้าถึงได้ 2 แหล่ง 1) แหล่งซื้อขายในชุมชน พบ 80 วงศ์ 163 ชนิด 2) แหล่งธรรมชาติ พบ 37 วงศ์ 52 สกุล 64 ชนิด พืชสมุนไพรที่เด่นคือ ปลายไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack.) ใช้ถ่ายพิษต่างๆ ในร่างกายและบำรุงกำลัง พืชอาหารที่เด่นคือ บอนส้ม (*Homalomena rostrata* Griff.) เด่นด้านการกระจายพันธุ์และการบริโภค ส่วนทรัพยากรชีวภาพเด่นในแหล่งน้ำคือ ปลากัดป่าภาคใต้ (*Betta imbellis* Ladiges, 1975) พบ 109 ตัว มีความเด่นคือ แก้มและเกล็ดสีเขียวถึงฟ้า ปลายหางสีแดงทรงพระจันทร์เสี้ยว จากความเด่นของทรัพยากรชีวภาพทั้ง 3 ประเภท นำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรชีวภาพผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อไป

คำสำคัญ : พืชเศรษฐกิจ พืชอาหาร พืชสมุนไพร ปลาน้ำจืด

Abstract

The studies of biological resources of Lam Phaya valley aim to study diversity and utilization of biological resources including economic plants, medicinal plants and food plants and freshwater fishes. The studies compose of organizing civil society forum, interviewing, field collecting data and exploring local wisdom in the area. from the 7 villages. According to the studies, Native Durian (*Durio zibethinus* Murr.) with 149 trees found. The durian ripe is for food consumption, while its seed is then cultivated as a young plant. Moreover, durian mucous can be applied to wound to relieve pain causing from durian thorn. Whilst garcinia pulp are cut into pieces and dried to put into several kinds of curries in order to give a sour taste. For those medicinal plants and food crops, people in the area can access from 2 sources which are 1) community market, with 80 families and 163 species, and 2) natural sources, with 37 families, 52 genres and 64 species. The most outstanding medicinal plant in the area is *Eurycoma longifolia* Jack, used to detoxify poisons and nourish health. While *Homalomena rostrata* Griff is the most outstanding food plant in the area. The most outstanding biological resource in the water is a wild Southern fighting fish (*Betta imbellis*), with 109 were found. This fish is very special with its cheek and fish scale colored

from green to blue as well as its tail in red with crescent shape. Therefore, these three outstanding biological resources lead to the management of biological resources through community participation processes for sustainability.

Keywords: Economic plants, Medicinal plants, Food plants, fighting fish (*Betta imbellis*),

บทนำ

พื้นที่ตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา มีเนื้อที่ประมาณ 44 ตารางกิโลเมตร หรือ 27,500 ไร่ มีหุบเขาลำพญาเป็นพรมแดนกั้นระหว่างตำบล อำเภอและจังหวัด หุบเขาลำพญาเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาสันกาลาศีรี ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ไหลลงสู่แม่น้ำปัตตานี สภาพของพื้นที่หุบเขาลำพญาเป็นป่าดิบชื้นหรือป่าฝนเขตร้อน มีความสูงเฉลี่ย 50-700 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสูง สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงทั้งชนิดพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ เป็นแหล่งพรรณไม้ที่สำคัญหลากหลายชนิดโดยเฉพาะ พืชท้องถิ่น เช่น หลังกับ รังไก่ ลังแฉ จำปูปริง และทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง (พาตีเมาะ อาแยกาจิ และคณะ, 2559 : 51) ส่วนพื้นที่ลุ่มมีการทำนาข้าว นอกจากนี้ บางบริเวณเป็นพรุขนาดเล็ก บึงน้ำ ลำธาร มีต้นสาकुและพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดเป็นจำนวนมาก อันเป็นแหล่งอาศัยของปลาและสัตว์น้ำขนาดเล็กหลากหลายชนิด

จากความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวทำให้การศึกษาทรัพยากรชีวภาพเด่นในหุบเขาลำพญาและการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพในตำบลลำพะยา มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ประโยชน์โดยเฉพาะกลุ่มพืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ทุเรียนพื้นเมือง (*Durio zibethinus* Murray) เนื่องจากผลสุก มีรสชาติหวานมัน นิยมนำมารับประทานสดและแปรรูปเป็นทุเรียนกวน จากที่นิยมบริโภคและส่งขายภายในจังหวัด จนพัฒนาเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP 5 ดาว) จำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ (ภูชิสส์ พิรุณละออง, 2558 : ออนไลน์) จึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ในการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปลูกเป็นพืชร่วมยางพาราได้ กลุ่มพืชสมุนไพรและพืชอาหารเช่น ปลาไหลเผือก (*Eurycom longifolia* Jack.) และบอนส้ม (*Homalomena rostrata* Griff.) คนในชุมชนรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นทั้ง การนำมาปรุงเป็นยารักษาโรค นำมาปรุงอาหารบำรุงร่างกายหรือนำมาเป็นอาหารประจำท้องถิ่น ดังนั้นพืชสมุนไพรและพืชอาหารในระดับตำบลลำพะยาจึงเป็นพืชที่มีความสำคัญสำหรับชุมชนท้องถิ่น เปรียบเสมือนแหล่งผลิตยารักษาโรคและอาหารพื้นเมืองที่มีความสำคัญอย่างมาก นอกจากนี้ยังพบทรัพยากรในแหล่งน้ำที่สำคัญอย่างปลาน้ำจืด โดยเฉพาะปลากัด (*Betta imbellis* Ladiges, 1975) จัดเป็นปลาสวยงามประเภทหนึ่งที่ประชาชนทั่วไปนิยมเลี้ยงมีแหล่งกำเนิดในประเทศไทยและเป็นที่ชื่นชอบมาเป็นเวลานาน ทั้งนี้เพราะว่าปลากัดเป็นปลาที่มีสีสันสวยงามและมีลักษณะเฉพาะตัว ความนิยมปลากัดไม่ได้จำเพาะอยู่ในเฉพาะคนไทยเท่านั้น ต่างชาติก็มีความนิยมในตัวปลาเช่นกัน เช่นในประเทศสหรัฐอเมริกา มีการจัดตั้งศูนย์กลางปลากัดไทยตั้งแต่ประวัติการค้าขายระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาที่เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 ตลอดจนการพัฒนาสายพันธุ์อย่างต่อเนื่อง และมีการวางกติกาเกี่ยวกับลักษณะสายพันธุ์ของปลากัด โดยใช้พื้นฐานทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์มาเป็นข้อกำหนด (สมหมาย เจนกิจการ, 2544 : 19) ดังนั้น ศูนย์วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา บรมราชินีนาถ สถาบันวิจัยและพัฒนาชายแดนภาคใต้ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา ได้เล็งเห็นความสำคัญและการใช้ประโยชน์จากทุนทางธรรมชาติบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อชุมชนในท้องถิ่น จังหวัดยะลา จึงได้ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์ในระดับตำบลลำพะยา จังหวัดยะลา เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้การใช้ประโยชน์จากทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่อย่างยั่งยืนของชุมชน โดยชุมชนเหล่านี้ได้สั่งสมความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ และทักษะมาหลายชั่วอายุคนในการคัดเลือกและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ระหว่างคน ป่า และสิ่งแวดล้อม และเพื่อเป็นการรวบรวมองค์ความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและเป็นแนวทางในการเผยแพร่สร้างความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และสร้างความเข้าใจ ความตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติอันนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตลอดไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหลากหลายของสายพันธุ์ทุเรียนพื้นเมืองในตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
2. เพื่อศึกษาความหลากหลายของพืชสมุนไพรและพืชอาหารในตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
3. เพื่อศึกษาความหลากหลายของปลากัดในตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา
4. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพเด่น ได้แก่ ทุเรียนพื้นเมือง พืชสมุนไพรและพืชอาหารและปลากัดตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลลำพะยา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การจัดเวทีประชาคม เพื่อศึกษาความต้องการของคนในชุมชน เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพเด่น โดยเชิญตัวแทนจาก 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านเหนือ หมู่ 2 บ้านลำพะยา หมู่ 3 บ้านพรุ หมู่ 4 บ้านท่าเนียบ หมู่ 5 บ้านตะวันออก หมู่ 6 บ้านทองลิ้น และ หมู่ 7 บ้านต้นหยี คนในชุมชนเสนอชื่อทรัพยากรชีวภาพเด่นที่ต้องการศึกษา ได้แก่ ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง ส้มแขก พืชอาหารและพืชสมุนไพร และปลากัด และรับสมัครเกษตรกรที่มีความต้องการเข้าร่วมโครงการ

2. เก็บข้อมูลภาคสนาม

2.1 ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง ระยะที่ 1 ทีมวิจัยสัมภาษณ์เจ้าของสวนเรื่องทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองและส้มแขกในด้านต่าง ๆ เช่น ตำแหน่งสวน ชื่อสายพันธุ์ ที่มาของชื่อ ตำแหน่งของต้น ลักษณะเด่น ช่วงเวลาออกดอก ช่วงเวลาเก็บผล และสภาพพื้นที่ของต้นทุเรียนและส้มแขกแต่ละต้น และเก็บตัวอย่างใบ ระยะที่ 2 เก็บข้อมูลของผลทุเรียนในช่วงฤดูกาลเก็บผลประมาณเดือนสิงหาคม-เดือนกันยายน และเก็บผลตัวอย่างทุเรียนแต่ละต้น ต้นละ 3 ผล

2.2 พืชอาหารและพืชสมุนไพร ครั้งที่ 1 การเก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ และสำรวจการมีอยู่ของแหล่งพืชอาหารและพืชสมุนไพรโดยการศึกษากลุ่มตัวอย่างที่เข้าถึงแหล่งพืชอาหารและพืชสมุนไพรทั้ง 3 แหล่ง 1) แหล่งธรรมชาติ ได้แก่ หุบเขาลำพญา แหล่งน้ำ ริมลำธาร ห้วย หนอง คลองที่มิวิจัยสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น และตัวแทนชาวลำพะยา 2) แหล่งผลิต ได้แก่ พื้นที่รอบบ้านสวนไร่นา โดยดำเนินการเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ตัวแทนประชาชนชาวลำพะยาในแต่ละหมู่บ้านทั้ง 7 หมู่บ้านในพื้นที่ตำบลลำพะยา และ 3) แหล่งซื้อขาย ได้แก่ ตลาดในชุมชนลำพะยา จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ ตลาดหมู่ 3 ตลาดหมู่ 4 ตลาดหมู่ 5 และตลาดหมู่ 7 โดยทีมวิจัยสัมภาษณ์ผู้จำหน่ายพืชอาหารและพืชสมุนไพร ครั้งที่ 2 เก็บข้อมูลการสำรวจตลาดนัดตำบลลำพะยาในด้านต่าง ๆ เช่น จำนวนแผง รายชื่อผู้ประกอบการ ชนิดผักหรือผลไม้ แหล่งที่ผู้ค้ารับผักหรือผลไม้มาจำหน่าย การจัดการขยะมูลฝอยและการใช้น้ำ เป็นต้น

2.3 ปลากัด ครั้งที่ 1 เก็บข้อมูลโดยการจัดทำแผนที่แหล่งน้ำของตำบล ซึ่งเป็นการจัดทำแผนที่เพื่อวางแผนในการศึกษาสายพันธุ์ การเก็บตัวอย่าง ลักษณะทางสัณฐาน และสภาพแหล่งที่อยู่อาศัยของปลากัดแต่ละสายพันธุ์ ครั้งที่ 2 เก็บตัวอย่างปลากัดในแหล่งน้ำธรรมชาติ จากทั้ง 7 หมู่บ้าน

3. การศึกษาในห้องปฏิบัติการ

3.1 ทุเรียนพื้นเมือง โดยศึกษาลักษณะสัณฐานของทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองแต่ละต้นดังนี้

ใบ ศึกษาเกี่ยวกับ สีของใบด้านบนและด้านล่าง ขนาด รูปร่าง ปลายใบ ฐานใบ ขอบใบ ผล ศึกษาเกี่ยวกับ ขนาดของก้านผล รูปทรงของผล ขนาดผล น้ำหนักของผล สีเปลือกผล ความหนาของเปลือกผล ลักษณะของหนาม จำนวนพู สีของเนื้อ น้ำหนักของเนื้อ สีของเมล็ด ขนาดของเมล็ด

3.2 พืชสมุนไพรและพืชอาหาร โดยการศึกษาลักษณะทางสัณฐานวิทยา (Morphology) อนุกรมวิธาน (Taxonomy) และนิเวศวิทยาบางประการ (Ecology) ศึกษาพืชในส่วนที่เป็นอาหารหรือสรรพคุณในการรักษาโรค

3.3 ปลากัด ศึกษาด้วยวิธีการนำปลาที่สามารถนับและวัดขนาดได้ของตัวอย่างปลา เพื่อทำการวิเคราะห์ชนิดสายพันธุ์ โดยใช้เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและเขียนคำบรรยายลักษณะทางสัณฐานวิทยาของปลาแต่ละสายพันธุ์

ภาพที่ 1 พืชเศรษฐกิจ

ภาพที่ 2 พืชสมุนไพรและพืชอาหาร

ภาพที่ 3 ปลาน้ำจืด

ผล

การศึกษาค้นคว้าความต้องการในการศึกษาทรัพยากรชีวภาพเด่น จากการจัดเวทีประชาคมคนในชุมชนตำบลลำพะยา พบว่าคนในชุมชนมีความต้องการให้ทีมนักวิจัยศึกษา จำนวน 3 ด้าน ได้แก่ ทุเรียนพื้นเมือง พืชอาหารและพืชสมุนไพรและปลากัดดังนี้

1) ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง 149 ต้น และส้มแขก 11 ต้น โดยศึกษาลักษณะสัณฐานของลำต้น ใบ ผล สภาพพื้นที่แต่ละต้น การตั้งชื่อทุเรียน และการใช้ประโยชน์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหาร โดยการกินเนื้อผลสุก และส่วนที่เหลือนำมาแปรรูปโดยการกวน นอกจากนี้เมล็ดก็นำมาเพาะเป็นต้นต่อ และพบว่ามีการนำเมือกของเม็ดทุเรียนทาบริเวณจากที่หนามทุเรียนตำช่วยบรรเทาอาการปวดได้ [นางอารีย์ ยอดแก้ว (สัมภาษณ์) 20 ธันวาคม 2560] ฤดูกาลเก็บผล ช่วงเดือนสิงหาคม-เดือนกันยายน เก็บข้อมูลผลทุเรียน สำหรับปีนี้ฤดูกาลเก็บผลทุเรียนเกิดขึ้นเร็วกว่าปีอื่น ๆ ที่ผ่านมา จากทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง 149 ต้น มีต้นทุเรียนพื้นเมืองที่ติดผล จำนวน 108 ต้น (ทุเรียนพื้นเมือง หมู่ที่ 1 จำนวน 31 ต้น ติดผล 19 ต้น, หมู่ที่ 2 จำนวน 19 ต้น ติดผล 16 ต้น, หมู่ที่ 3 จำนวน 35 ต้น ติดผล 27 ต้น, หมู่ที่ 4 จำนวน 17 ต้น ติดผล 17 ต้น, หมู่ที่ 5 จำนวน 20 ต้น ติดผล 15 ต้น, หมู่ที่ 6 จำนวน 22 ต้น ติดผล 14 ต้น, หมู่ที่ 7 จำนวน 5 ต้น ติดผล 0 ต้น) ส่วนอีก 41 ต้นไม่ติดผล โดยการเก็บตัวอย่างผลทุเรียนต้นละ 2 ผล เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนหรือแตกต่างหลังจากนั้นนำส่วนของเปลือกทุเรียนและเมล็ดทุเรียนดองใส่ขวดโหล

2) พืชสมุนไพรและพืชอาหาร ผลการศึกษาค้นคว้าความหลากหลายของพืชสมุนไพรและพืชอาหารในพื้นที่ตำบลลำพะยา พบว่าประชาชนชาวตำบลลำพะยาเข้าถึงแหล่งพืชสมุนไพรและพืชอาหาร 2 แหล่ง คือ แหล่งซื้อขาย และแหล่งธรรมชาติ การจัดทำแผนกพืชสมุนไพรและพืชอาหาร โดยศึกษาในระดับวงศ์ สกุลและชนิด พบว่าพืชสมุนไพรและพืชอาหารจากแหล่งซื้อขายมีจำนวน 80 วงศ์ 163 และพืชสมุนไพรและพืชอาหารจากแหล่งธรรมชาติ มีจำนวน 37 วงศ์ 52 สกุล 64 ชนิด วงศ์ที่พบมากที่สุดคือวงศ์ Anacardiaceae พบ 6 ชนิด รองลงมาคือ วงศ์ Euphorbiaceae และ Mimosaceae พบวงศ์ละ 5 ชนิด จากการศึกษาพืชสมุนไพรที่มีลักษณะเด่นเบื้องต้น พบ ปลาไหลเผือก ซึ่งเป็นสมุนไพรที่มีความสำคัญและมีความต้องการของตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ และการศึกษาพืชอาหารเบื้องต้นนั้น พบว่าบอนส้มจะมีความเด่นในด้านกระจายพันธุ์และเป็นพืชที่ประชาชนชาวตำบลลำพะยา นิยมนำมาบริโภค จากการสำรวจตลาดนัดตำบลลำพะยา แหล่งที่ชาวบ้านซื้อผัก/ผลไม้ พบว่ามีทั้งหมด 4 ตลาด ดังนี้ 1.ตลาดนัดบ้านต้นชด หมู่ที่ 7 เปิดวันจันทร์ 2.ตลาดนัดหลังวัดลำพะยา หมู่ที่ 4 เปิดวันพุธ 3.ตลาดนัดประชารัฐ หมู่ที่ 4 เปิดวันศุกร์ และ 4.ตลาดนัดบ้านพรุ หมู่ที่ 3 เปิดวันอาทิตย์ ตลาดนัดที่มีการจับจ่ายใช้สอยมากที่สุดคือตลาดประชารัฐซึ่งมีองค์การบริหารส่วนตำบลลำพะยาเป็นผู้ดูแลผู้ประกอบการทุกตลาดนัดมีการดำเนินขออนุญาตถูกต้อง มีการทำความสะอาดและจัดการขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง

3) ปลากัด จากการศึกษาแหล่งน้ำเบื้องต้น ซึ่งเป็นการสำรวจสภาพแหล่งน้ำทั่วไปในพื้นที่ตำบลลำพะยา พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่ม เช่น นาข้าว นาไร่ และลำธารขนาดเล็ก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังพบเจอชนิดปลากัดในปัจจุบัน แต่ในบางพื้นที่ เช่น นาข้าวบางส่วนถูกยกทรงเป็นพื้นที่สำหรับการปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน ทำให้ปลาบางชนิดหายไปจากพื้นที่เมื่อเทียบกับในอดีต ในขณะที่สายพันธุ์ปลากัดพบว่าการนำสายพันธุ์ปลากัดจากนอกพื้นที่อื่น ๆ มาปล่อยลงในแหล่งน้ำในชุมชน ทำให้

เกิดการผสมพันธุ์กันระหว่างปลากัดต่างสายพันธุ์ จากการเก็บข้อมูลตัวอย่างปลากัดทั้ง 7 หมู่บ้าน ได้ตัวอย่างปลากัดทั้งหมด 109 ตัว (หมู่ที่ 1 จำนวน 25 ตัว หมู่ที่ 2 จำนวน 27 ตัว หมู่ที่ 3 จำนวน 7 ตัว หมู่ที่ 4 จำนวน 12 ตัว หมู่ที่ 5 จำนวน 11 ตัว หมู่ที่ 6 จำนวน 16 ตัว หมู่ที่ 7 จำนวน 11 ตัว) ซึ่งพบเป็นปลากัดภาคใต้ (*Betta imbellis* Ladiges, 1975) ลักษณะส่วนหัว มีสันหัวเป็นเขม่าดำ ที่แก้มมีสีเขียวยังฟ้าสองขีด ซึ่งบางตัวอาจมีสีเขียวเคลือบเต็มแก้ม เกล็ด มีสีเขียวถึงฟ้าเข้มขึ้นเรียงเต็มตัวหรือขึ้นประปรายก็ได้ ครีบหลังหรือกระโดง พื้นเนื้อมีสีเขียวหรือสีฟ้ามีลายสีดำ ก้านครีบโทสน้ำตาลแดงถึงดำ ครีบกันหรือขนาน้ำ พื้นเนื้อและก้านครีบเป็นสีแดง ระหว่างทุกก้านมีสีเขียวหรือฟ้าเข้มแซม จุดเด่นคือปลายขนาน้ำของครีบกันต้องมีสีแดงคล้ายรูปหยดน้ำหรือรูปปลายหอก ครีบท้องหรือตะเกียบ ก้านครีบเดี่ยวเป็นครีบคู่ ก้านครีบเส้นแรกมีสีดำ พื้นตะเกียบมีสีแดง ปลายตะเกียบสีขาว และไม่แตก ครีบหาง รูปทรงของครีบเป็นทรงพัด สีพื้นหาง และก้านครีบเป็นสีแดงเข้ม ปลายก้านครีบแตกสอง ระหว่างก้านครีบมีเส้นสีเขียวหรือฟ้าเข้ม ลากจากโคนหางไม่ถึงสุดปลายหาง ปลายหางมีสีแดง รูปทรงคล้ายพระจันทร์เสี้ยว มีความสวยงาม แต่ปลากัดส่วนใหญ่ที่พบเป็นปลากัดเทศเมีย ซึ่งคาดว่าปลากัดเพศผู้จะถูกชาวบ้านในพื้นที่และนอกพื้นที่จับไป เนื่องจากปลากัดลำพะยามีชื่อเสียงโด่งดังในแวดวงนักเล่นปลากัด หลังจากนั้นลงเก็บตัวอย่างน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่ปลากัดอาศัยอยู่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทุ่งนามาศึกษาในห้องปฏิบัติการ

อภิปรายผล

การศึกษาทรัพยากรชีวภาพเด่นในตำบลลำพะยา อำเภอมือเมือง จังหวัดยะลา ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนธันวาคม 2561 โดยศึกษา

1) *ทุเรียนพื้นเมือง* 149 ต้น และส้มแขก 11 ต้น ด้านลักษณะสัณฐาน แหล่งที่อยู่ การตั้งชื่อและการใช้ประโยชน์พบว่า สภาพพื้นที่ แหล่งที่พบทุเรียนสามารถอยู่ได้บนพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 0-800 ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองในตำบลลำพะยาพบที่ค่าความสูงจากระดับน้ำทะเลที่ 29-258 เมตร พื้นที่พบทุเรียนตรงกับข้อมูลของพีรศักดิ์ วรสนทโรสถ และคณะ (2544 : 217) สำหรับพื้นที่ปลูกทุเรียนส่วนใหญ่อยู่บนเขามีความลาดเอียงทำให้การระบายน้ำได้ดี ไม่มีปัญหาน้ำขังและการตั้งชื่อทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองในตำบลลำพะยา สอดคล้องกับแสวง ภูศิริ (2530 : 237) ซึ่งตั้งชื่อตามลักษณะ รูปทรง สีของเนื้อผู้เพาะขยายพันธุ์ และสถานที่ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหาร โดยการกินเนื้อผลสุก และส่วนที่เหลือนำมาแปรรูปโดยการกวน และพบว่ามีการนำเมือกของเม็ดทุเรียนทาบริเวณจากที่หนามทุเรียนตำช่วยบรรเทาอาการปวดได้ (นางอารีย์ ยอดแก้ว (สัมภาษณ์) 20 ธันวาคม 2560) นอกจากนี้เมล็ดยังนำมาเพาะเป็นต้นต่อ สำหรับฤดูกาลนี้ทุเรียนออกผลและผลล้นเร็วกว่าปีที่ผ่านมา ผลที่ได้ส่วนใหญ่เป็นรูหนอน ชาวบ้านจึงเน้นการขายเนื้อทุเรียน ขายเมล็ด และเก็บไว้กินเอง และปีนี้ทุเรียนพื้นเมืองออกผลเป็น 2 รุ่น ซึ่งรุ่นหลังออกผลน้อยกว่า 2) *พืชสมุนไพรและพืชอาหาร* ผลการศึกษาพบพืชสมุนไพรและพืชอาหารจากแหล่งซื้อขายมีจำนวน 80 วงศ์ 163 วงศ์ที่พบมากที่สุดคือวงศ์ Euphorbiaceae พบ 12 ชนิด รองลงมาคือ วงศ์ Zingiberaceae พบวงศ์ละ 8 ชนิด พืชสมุนไพรและพืชอาหารจากแหล่งธรรมชาติ มีจำนวน 37 วงศ์ 52 สกุล 64 ชนิด วงศ์ที่พบมากที่สุดคือวงศ์ Anacardiaceae พบ 6 ชนิด รองลงมาคือ วงศ์ Euphorbiaceae และ Mimosaceae พบวงศ์ละ 5 ชนิด กลุ่มพืชดั่งกล่าวแต่ละชนิดอาจพบว่านำมากินหรือเป็นยาสมุนไพรได้เพียงบางส่วนหรือบางชนิดนำมากินได้ทั้งต้นหรือเป็นสมุนไพรทั้งต้น สำหรับแหล่งซื้อขายพืชอาหารและสมุนไพรในตำบลลำพะยามีเพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการเพาะปลูกหรือเก็บพืชผักมาขายที่ตลาดองค์การบริหารส่วนตำบลลำพะยาคอยควบคุมดูแลตลาดนัดให้ถูกสุขลักษณะ ดังนั้นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ด้านอาหารและสมุนไพรจากผืนป่า นอกจากเป็นการรักษาและสืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษแล้วยังเป็นแนวทางหนึ่งให้คนในพื้นที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลมาเป็นเวลายาวนาน และร่วมกันรักษาพื้นที่ป่าไว้ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทั้งสภาพแวดล้อมองค์ความรู้และวัฒนธรรมอันดีงามที่เกี่ยวข้องกันอีกด้วย

3) *ปลากัด* พบว่า มีสายพันธุ์ปลากัดภาคใต้ (*Betta imbellis* Ladiges, 1975) ซึ่งเป็นปลากัดพันธุ์ดั้งเดิม และมีการนำสายพันธุ์ปลากัดจากนอกพื้นที่อื่นๆ มาปล่อยลงแหล่งน้ำในชุมชน ทำให้เกิดการผสมพันธุ์กันระหว่างปลากัดต่างสายพันธุ์ รูปร่างลักษณะของปลาจึงเปลี่ยนไป เช่น สีของเกล็ด สีและรูปทรงของครีบหาง ครีบอก ครีบท้อง ในขณะที่โอกาสและความเป็นไปได้ในการเสริมสร้างอาชีพจากปลากัด การสร้างอาชีพการเพาะเลี้ยงปลากัดเป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมเวทีประชาคมให้ความสนใจเป็นพิเศษ เนื่องจากในปัจจุบัน ชาวบ้านบางส่วนเริ่มหันมาเลี้ยงเพาะปลากัด อาจจะเพาะพันธุ์ขาย หรือเลี้ยงเพื่อความสวยงาม จากกิจกรรมดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมองโอกาสในการสร้างอาชีพจากทรัพยากรในแหล่งน้ำเหล่านี้

สรุป

สภาพของหุบเขาลำพะยาเป็นป่าดิบชื้น มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ราบสูง มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงทั้งชนิดพันธุ์พืชและสัตว์ ส่วนพื้นที่ลุ่มมีการทำนาข้าว บางพื้นที่เป็นพรุขนาดเล็ก บึงน้ำ ลำธาร อันเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำหลากหลายชนิด จากความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการศึกษาทรัพยากรชีวภาพเด่นในหุบเขาลำพะยา ตำบลลำพะยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเด่น ได้แก่ ทุเรียนพื้นเมือง พืชสมุนไพรและพืชอาหาร และปลากัด ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผลการสำรวจพบว่า พืชเศรษฐกิจที่เด่นพบ 2 ชนิด คือ 1) ทุเรียนพื้นเมือง (*Durio zibethinus* Murr.) พบจำนวน 149 ต้น ใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่เพื่อเป็นอาหาร กินเนื้อผลสุก ส่วนที่เหลือนำมาแปรรูปโดยการกวน เมล็ดนำมาเพาะเป็นต้นตอ และพบว่ามีการนำเมือกของเมล็ดทุเรียนทาบริเวณจากที่หนามทุเรียนตำช่วยบรรเทาอาการปวดได้ ส่วนพืชสมุนไพรและพืชอาหารพบว่า ประชาชนลำพะยาเข้าถึงแหล่งพืชสมุนไพรและพืชอาหาร 2 แหล่ง คือ 1) แหล่งซื้อขายในชุมชนพบ 80 วงศ์ 163 ชนิด 2) แหล่งธรรมชาติพบ 37 วงศ์ 52 สกุล 64 ชนิด พืชสมุนไพรที่เด่นคือ ปลาไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack.) ใช้ในการถ่ายพิษต่างๆ ในร่างกายและบำรุงกำลัง ส่วนพืชอาหารที่เด่นคือ บอนส้ม (*Homalomena rostrata* Griff.) มีความเด่นด้านการกระจายพันธุ์และนำมาบริโภค ในส่วนของทรัพยากรชีวภาพเด่นในแหล่งน้ำคือ ปลากัดป่าภาคใต้ (*Betta imbellis* Ladiges, 1975) พบจำนวน 109 ตัว มีความโดดเด่นทางสัณฐานคือ หัวเป็นเขม่าดำ แก้มมีสีเขียวถึงฟ้าสองขีด เกล็ดสีเขียวถึงฟ้าเข้มขึ้นเรียงเต็มตัว รูปทรงของครีบเป็นทรงพัด แต่ปลากัดส่วนใหญ่ที่พบเป็นปลากัดเทศเมีย ซึ่งคาดว่าปลากัดเทศผู้อาจถูกชาวบ้านในพื้นที่และนอกพื้นที่จับไป เนื่องจากปลากัดลำพะยามีชื่อเสียงโด่งดังในแวดวงนักเล่นปลากัด จากความโดดเด่นของทรัพยากรชีวภาพทั้ง 3 ชนิด นำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรชีวภาพผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งชุมชนเพื่อความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. วางแผนร่วมกับชาวบ้านลำพะยา โดยการเลือกเส้นทางที่สามารถเข้าถึงตามแนวทางเดินในป่าธรรมชาติหุบเขาลำพะยาและแนวป่าริมลำธาร ลำคลอง เก็บข้อมูลพืชอาหารและพืชสมุนไพรจากแหล่งธรรมชาติเดือนละ 2 ครั้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลทุกเดือนทุกช่วงฤดูกาลในการออกดอกออกผล
2. การเป็นทีมงานร่วมในการเก็บข้อมูลในด้านพืชอาหารและพืชสมุนไพรที่ได้จากธรรมชาติของตัวแทนชุมชนปราชญ์ชาวบ้านและร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลกันวิเคราะห์สังเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาแนวทางการจัดการพืชอาหารและพืชสมุนไพรของคนในชุมชนลำพะยาต่อไป
3. เก็บตัวอย่างปลากัดเมื่อมีช่วงเวลาที่เหมาะสม

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) ที่สนับสนุนงบประมาณ

เอกสารอ้างอิง

- ภูษิสส์ พิรุณละออง. (2558). “บูตง” ทุเรียนกวนกลุ่มบ้านพรุ โอท็อป 5 ดาว-ของดีเมืองยะลา. [ออนไลน์]. ค้นเมื่อ 2 กันยายน 2559, จาก : <http://www.komchadluek.net/news/lifestyle/200253>.
- พาดิเมาะ อาแยกาจิ ฉันทนา รุ่งพิทักษ์ไชย นัสนรี มาแน มูฮำหมัดตาดยุดิน บาอะคีรี ซูไบดี โตะโมะ ประยูร ดำรงรักษ์ และคณะ. (2559). ความหลากหลายของทุเรียนพื้นเมือง (*Durio* sp.) ในตำบลลำพะยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา. ยะลา : มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา.
- พีรศักดิ์ วรรณทโรสถ สุนทร ดุริยะประพันธ์ ทักษิณ อาชวาคม สายันต์ ต้นพานิช ชลธิชา นิवासประภฤติ และปริยานันท์ ทรสูงเนิน. (2544). ทรัพยากรพืชในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 2 ไม้มผลและไม้มผลเคี้ยวมัน. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์.
- สมหมาย เจนกิจการ. (2544). เรื่องเล่าของปลากัดไทย. *เกษตรก้าวหน้า*, 14(2), 19-31.
- แสง ภูศิริ. (2527). *เรื่องทุเรียน*. ตีพิมพ์ : วิทยาลัยเกษตรกรรมตรัง.

บุคลากรกรม

อารีย์ ยอดแก้ว (ผู้ให้สัมภาษณ์). สุภารัตน์ เต็มรัตน์ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านลำพะยา ตำบลลำพะยา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา. เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2560.